

СОЛАРНИ МОТИВ У ОБРЕДНОЈ УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ (НА ПРИМЕРУ КОЛЕДАРСКИХ И БОЖИЋНИХ ПЕСАМА)

ЉУБИША РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ

Зајечар

Резиме: Размотрен је соларни мотив у обредној усменој лирици југоисточне Србије на примерима коледарских и божићних песама.

Кључне речи: Соларни мотив, обредна лирика, коледарске песме, божићне песме

Будући да су обредне народне песме пратиле промене у природи, оне су биле везане за поједина годишња доба. У те тзв. календарске песме спадају и коледарске и божићне, које припадају зимском периоду. И оне, као и друге подврсте обредних песама, утемељене су на прастаром веровању наших предака у магијску моћ речи и, као и митолошке песме, чувају подоста од негдашње старине.

Коледарске песме су једна од најстаријих подврста усмене обредне лирике и, у односу на друге подврсте, сачуване су у малом броју. Све до средине XX века оне су се и у југоисточној Србији певале у оквиру старог обреда коледовања. Тај обред је практикован уочи нове године широм Србије, па и на подручју староштокавске дијалекатске зоне, од Тимока до Призрена. „Уочи нове године“ – вели Владимир Бован – „обично од Никољдана, припремале су се по селима групе младића за коледовање. Најокретнији и сналажљивији међу њима био је *дедица*. Он је носио шубару са овнујским репом, стављао велике бркове и маскирао се а на ноzi је носио привезано звоно. Остала три младића су имала рукавице на којима су иза шака били прапорци. Они су певали укућанима коледарске песме. Кад *дедица* уђе у кућу, наставља све започете послове и помера мало сваку ствар са свог места. После певања коледаре су домаћини даривали. Од тих поклона у натури коледари су приређивали гозбу у кући у којој би заноћили, а после гозбе настајало би весеље. Има података да су се у даљој прошлости групе

коледара при сусрету сукобљавале ако при мимоилажењу једна група не би дала првенство другој групи. У тим сукобима падале су и главе.¹

На подручју југоисточне Србије коледарска гробишта знатно су ређа у односу на русалијска. У јужној Србији има их између Турековца и Доњег Трњана, између Доње и Горње Јајине, у Буковој Глави, у Калуђерцу, код Великог Војловца итд.

Из оно мало сачуваних коледарских песама са овог простора види се да је коледовање, као обред (ритуал), било магијска радња земљорадника и сточара којом се изражавала жеља да наредна година буде родна (берићетна), да се стока плоди и множи, а чељад у кући да буде здрава и напредна (да има принова). Те песме су биле израз жеље за бољитком у сваком погледу, и стога су коледари свуда добро примани и даровани. Из тих песама зрачио је животни оптимизам и оне су, као такве, имале подстицајну и окрепљујућу улогу: душевно су снажиле људе, крепиле и оспособљавале их за нова прегнућа, за савладавање нових тешкоћа које живот собом доноси.

Што се, пак, божићних песама тиче, и оне показују доста древних црта, оних које потичу још из паганских времена, а то је зато што су оне такође коледарске песме, само христијанизоване. У већини њих реч је о повратку, младог бога „младог сунца оличеног у слици младог коњаника који долази у сјају и доноси напредак, срећу и расположење.“²

И за коледарске и за божићне песме карактеристично је то да је у њима соларни мотив веома присутан, па макар и у траговима. Елементи тога мотива заступљени су, у већој или мањој мери, и у коледарским и божићним песмама забележеним у пределима југоисточне Србије.

У зимском периоду, са краћањем дана и слабљењем сунца, чежња људи за сунчевом светлошћу бивала је све већа. Чинило се да је сунцу запретила нека опасност, да је запало у кризу и да му треба некако помоћи да из те кризе изађе, да је превлада, и да почне да се враћа са југа, тј. да се пење на хоризонту. Наиме, схватало се да је оно главни услов живота, да живота без њега, без његове светлости, нема.

Познато је да су све древне религије биле соларне, да су за врховног бога имале сунце. Независно од тога да ли се тај бог звао Варуна (као код старих Индијаца), Ра или Амон-Ра (као код старих Египћана), Хелиос (као код старих Грка) или, рецимо Кецалкоатл (као код Астека) итд., то је увек било сунце, што је најбоље показао Зенон Косидовски у књизи *Кад је сунце било бог*. И стара словенска религија била је у основи соларна, па је то имало одраза и на зимску обредну усмену поезију, понајвише на ону коју су певали коледари. Лаза Костић, који је међу првима у нас дошао у додир са стародревном индуском књижевношћу сачуваном на санскриту (са риг-ведама и упанишадама), показао је у својим есејима у којима се бавио и етимологијским сагледавањима) да је нашим прецима био незамислив свет

¹ Владимир Бован: *Народна књижевност Срба на Косову*, Јединство, Приштина, књ. I, 1980, стр. 10.

² Ibidem, стр. 11.

без светлости и да управо стога те две речи, свет и светлост, имају исти корен.

Ради бољег разумевања природе зимских обредних песама (коледарских и божићних), а с тим у вези и уочавања елемената (латентно присутних) соларног мотива у њима, ево неколико редака из пера Владана Недића. „Дан у години када је сунце први пут почело да јача“ – вели Недић – „славили су наши преци зимским обредним песамама, коледарским и божићним. Они су сликали рађање новог сунца, долазак младог бога. Обично као ‘мушко чедо’, бог светлости је стизао на коњу. Засипао је куће златом. За њим су ишли „волови виторози“, „овчице калушице“. За њим су се ројили облаци пчела. Пагански бог, значи бог ведрине, носио је ‘игру за појасом’:

*ману игром на девојке –
девојке се разиграше.*

По једној од најбољих коледарских песама, пристиго је с војне ‘бели Виде’. Није тешко разабрати да се иза ратника који је војевао против црне војске крије старо божанство светлости. Лепоту песме чини љупка наивност с којом је дочарана радост у кући након повратка домаћиновог – коњи ударају копитама, голубови крилима.³

Та љупка наивност о којој овде говори Недић у вези са коледарском песмом „Војевао бели Виде, коледо“ (Вук, V, бр. 164) краси и коледарске песме из југоисточне Србије.

И у јужној Србији, као и у југоисточној, припреме за коледовање почињале би већ око Светог Николе (19. децембра), када младићи који ће бити коледари (у околини Лесковца тзв. „оале“) праве одговарајуће маске од „лејки“ (тј. кора тикава) и сличног материјала, прибављајући и све остало што треба и увежбавајући певање коледарских песама, као и играње коледарских игара. На јужноморавском подручју коледарска поворка је кретала у рану зору на Игњатијевдан (звани још и Кокошињи Божић); у селима око Ниша – на сâм Бадњи дан (6. јануара), а у Горњој Пчињи опход коледара трајао је скоро читаве две седмице: од другог дана Божића па све до Богојављења (19. јануара).

Коледарски обред у јужној Србији, онакав какав је упражњаван све до средине XX века, најбоље је описао Драгутин М. Ђорђевић. Ево једног одломка из тога описа:

„Зора. Коледари полазе у прву ‘полажњу’. Домаћин те прве куће је о томе раније обавештен. Обичај је да се у првој кући коледарима спреми ‘коледарски кравај’, или коледарски колач, на коме је представљен коледар са буздованом. Брзански и неки други коледари у првој кући и ручају.

Још издалека далеко испред села, чује се страшна вика, помало неразговетна, и неко језиво завијање и узвикивање: ‘у, у, у, у, у, и, и, и!’ То

³ Владан Недић: *Антологија југословенске народне лирике*, Народна књига, Београд, 1962, стр. 9-10.

коледари иду: скоро се чује и њихова песма. Клепетуше и звона брује. Нека деца плачу, нека, мало старија, радосно истрчавају у сретање коледарима. Страшно маскиране фигуре са сабљама и буздованима јуре као страшила испред групе. У првим двориштима је права пометња. Укућани излазе да причекају коледаре.

Један алосник (код Портањана је то прва оала) улеће у двориште. Кад види да је слободан улаз у тај дом, јако се протресе, што је знак онима напољу да и они могу ући. Ако у дворишту има лисника, отрчи тамо и откине гранчицу, ако нема, онда он има своју и вичући: ‘у, у, у, и, и, и!’ улази у кућу, где га домаћин или домаћица чека на распостртој рогожи. Оалник повиче мало повишеним гласом: ‘Домаћине, срећна ти нова година сас телчки, сас прачики, сас јаганчики, сас здравље, сас живот...’ Изговарајући ово, хитро обилази сва четири угла куће, а гранчицу шуме забада у зид оцака или је, као што је случај у Брзи, баци у буџак, одакле је подигне домаћин или домаћица и забодје више огњишта. Опирући се на сабљу или буздован, полако и споро се спусти оала испред огњишта и онда сабљом или мочугом чепрка по жеравици и пепелу и говори: ‘Сас живот и здравље, сас бели берикет, сас беле шенице, сас кесије паре, сас пријатељи, сас зетови, сас унуци, сас волови, сас краве, сас коњи...’ Многе оале се у самом огњишту по који пут ваљају, наравно кад нема ватра у њему, а ако се неки хаљетак упали, оала истрчи напоље па се ваља по снегу и тако угаси. Брзанска оала узме са огњишта жар па проваља из шаке у шаку неколико пута и онда баци опет у огњиште.

Док ово изводи прва оала, стигну и остали. Пертатски и шишински коледари уобичајили су да са првом оалом уђе у кућу друга и трећа оала. Кад и те две оале наиђу, почне заглашна вика, претња: ‘Туј ли си, а?!’ Витлају сабљама као да пробадају неко невидљиво биће, спуштају сабље врховима одозго наниже и замахују око себе. Оалници јуришају један на другога, ‘силив се’, имитирају клање, ваљају се и у кући и у дворишту, вичу и изговарају неке неразумљиве речи, ударају се по тобоцима мочугама, цупкају један према другом као да се води борба. Оалници ‘бријају’ домаћина сабљом а неки донесу собом грудву снега па га најпре ‘насапуњају’ њоме. Док оале тако изводе, наиђе дедица са младом и певачима. Кумаревчани одмах после оале наилазе овим редом: напред иде дедица, за њим гајдаш па млада и певачи. Домаћин куће сачека дедицу, кога у Кумареву називају још домаћин, и с њиме се пољуби у уста. Кад уђу, млада пољуби домаћина, и с њиме се пољуби у уста. Кад уђу, млада пољуби домаћина и старије у руку а дедица приђе огњишту и почне благосиљати за берићет и стоку, за здравље укућана, за напредак и сваку добит.

Чувени коледар пок. Цака Џунцулеја, из Турековца, знао је врло старе текстове тих коледарских благослова.

Чим је дедица прочепркао по огњишту, млада пољубила старије у руку, певачи готово с врата почну певати коледарске песме.⁴

Од коледарских песама које је Ђорђевић овде приложио навешћу само прву, која је у разним (веома сличним) варијантама позната широм југоисточне Србије:

*„Стојадине, господине,
глас ти дође из планине:
свиње ти се испрасиле,
све прачићи шипарчићи,
овце ти се изјагњиле,
све овчице калушице,
све овнови виторози.
Козе ти се искозиле,
све јарчики прћерози.
Мож' ли Бога да дочекаш,
младог Бога и Божића?
„Могу, могу, заш' не могу –
имам вино трогодишње,
а ракију петгодишњу,
могу Бога да дочека,
младог Бога и Божића.“*

Коледарске песме југоисточне Србије, као какво млеко искони, одликују се неком посебном благошћу, топлином, веселошћу и ведрином; бије из њих дах оптимизма и животне радости. Препуне су деминутива, хипокористика и епитета. У том погледу оне су веома блиске коледарским песмама са Косова и из Метохије, а и са других подрчја Балкана.

Иначе, коледарски обред (а самим тим и коледарске песме) црква је (због елемената многобоштва у њима) дуго и енергично сузбијала, но они су се, упркос томе, у југоисточној Србији одржали готово до наших дана. Против коледарског обреда, да подсетим, изјашњавао се већ и Јован Златоусти (IV век), који га је у својим ватреним говорима називао „ђаволским ноћним светковинама“. У целини гледано, реч је о генези коледарских обичаја одржаваних у време новогодишњих празника. Ти обичаји познати су и код других балканских народа: Бугара, Македонаца, Хрвата, Румуна, Албанаца...

У вези с коледарским песмама, и с коледарским обредом уопште, да кажем и то да, у принципу, одобравам став Фрање Миклошића и Луборла Нидерлеа да порекло словенске *коледе* треба доводити у везу с римским *календама*. „Њихов назив“ – вели Владимир Бован – „потиче или од римског

⁴ Драгутин Н. Ђорђевић: *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, САНУ, Београд, 1958, стр. 329-330.

празника *коленде*, који је означавао први дан у години, или је назив постао од словенске речи *коло* (сунчано коли, сунчани траг).⁵

Деца коледари у југоисточној Србији (уколико су и она, у ретким случајевима, узимала учешћа у коледарском обредном церемонијалу) имала су посебан назив: *предвечни*.⁶

Заједничко свим коледарским песмама је слављење рађања младог сунца које ће пробудити природу и изазвати нови циклус живота у њој, ведро расположење због поновног буђења природе и обнављања живота, уверење да ће нова година бити срећна и берићетна.

У јужној Србији (Лесковац, Врање, Бујановац) све до средине XX века певале су се и тзв. *сироварске* песме, у много чему сродне коледарским. Певали су их тзв. сировари, који су и по томе како су се прерушавали (тј. маскирали) подсећали на коледаре.

И у најстереотипнијим божићним песмама из југоисточне Србије (као у оној класичној Вуковој, „Уочи Божића“ реч је о томе како „Божић, божић бата / носи киту злата / да позлати врата.“ Ово позлаћивање врата у вези је са прастарим сунчевим симболом – златним вратима.

Млади бог опеван у божићним песмама заправо је персонификовано сунце. Зато није нимало чудно што је и у божићним песмама југоисточне Србије, као и у коледарским, много сјаја, светлости... Она кита злата коју Божић бата доноси да позлати врата песничка је слика, метафора за зраке младог сунца, које би, као најдражи гост, да прекорачи праг куће и да штедро унесе у њу живот нов, здравље и сваку срећу.

У овом светлу треба видети и ону јабуку којој се толико дивео Васко Попа. То је „златна јабука“ којом се игра сунчева сестра у нашој усменој лирици („од злата јабука“, „јабука од злата“).

SOLAR MOTIV IN RITUAL AND ORAL LYRICS OF SOUTHEAST SERBIA (ON THE EXAMPLE OF KOLEDARI'S AND CHRISTMAS SONGS)

Solar motif in ritual and oral lyrics of Southeast Serbia has been considered on the example of koledari's and Christmas songs.

Key words: Solar motif, Ritual lyrics, Koledari's songs, Christmas songs

⁵ Владимир Бован: *Народна књижевност*, Приштина, 1990, стр. 101.

⁶ Илија П. Николић: *Народне песме Пирота и околине*, Београд, 1964, стр. 137.